

CROSSOVER —→ ARGO

BUDOUCNOST KAPITALISMU

Tváří v tvář novým úzkostem

Paul
Collier

Hluboké rozpory trhají křehké předivo společnosti západního světa: prosperující města stojí proti odstrčenému venkovu, špičkově vzdělaná elita proti lidem, pro něž je kvalitní vzdělání finančně nedostupné, bohaté země proti chudým. Jak se tyto propasti rozšiřují, ztrácí se i náš smysl pro morální závazky vůči druhým lidem, na němž byl založen poválečný vzestup sociální demokracie. Věhlasný britský ekonom prostřednictvím konkrétních návrhů předvádí, jak lze kapitalismus zachránit před ním samým — a nás před myšlenkovými stereotypy 20. století.

BUDOUCNOST KAPITALISMU

Tváří v tvář novým úzkostem

Paul Collier

[illegible]

PRAHA 2020

BUDOUCNOST KAPITALISMU

Tváří v tvář novým úzkostem

Paul
Collier

OSMÝ TITUL

V EDIČNÍ ŘADĚ CROSSOVER

NAKLADATELSTVÍ ARGO

Edici řídí Oldřich Vágner

Přeložil Jan Prokeš

THE FUTURE OF CAPITALISM

Copyright © 2018, Paul Collier

All rights reserved

Czech edition © Argo, 2020

Translation © Jan Prokeš

Cover and typography © Matěj Růžička, 2020

ISBN 978-80-257-3395-0 (váz.)

ISBN 978-80-257-3424-7 (e-kniha)

OBSAH

I.	KRIZE	→ 13
1.	NOVÉ ÚZKOSTI	→ 15
II.	OBRODA ETIKY	→ 41
2.	ZÁKLADY MORÁLKY: OD SOBECKÉHO GENU K MORÁLNÍ SKUPINĚ	→ 43
3.	MORÁLNÍ STÁT	→ 71
4.	MORÁLNÍ FIRMA	→ 99
5.	MORÁLNÍ RODINA	→ 133
6.	MORÁLNÍ SVĚT	→ 151
III.	OBRODA INKLUZIVNÍ SPOLEČNOSTI	→ 165
7.	GEOGRAFICKÁ PROPAST: METROPOLE VZKVÉTAJÍ, REGIONY CHŘADNOU	→ 167
8.	TŘÍDNÍ PROPAST: NA VLNĚ ÚSPĚCHU, NA HRANĚ ROZPADU	→ 201
9.	GLOBÁLNÍ PROPAST: VÍTĚZOVÉ A OPOMENUTÍ	→ 247
IV.	OBRODA INKLUZIVNÍ POLITIKY	→ 257
10.	JAK SE VYMANIT Z KRAJNOSTÍ	→ 259
	PODĚKOVÁNÍ	→ 277
	POUŽITÁ LITERATURA	→ 281
	POZNÁMKY	→ 289
	REJSTŘÍK	→ 295

Pro Sue

Spojeni životem, rozdělení úzkostí

KRIZE

NOVÉ ÚZKOSTI

VÁŠNĚ A VĚCNOST

V předivu naší společnosti se objevují hluboké trhliny. V obyčejných lidech probouzejí nové starosti a nový hněv; na politické scéně vyvolávají nové vášně. Sociální kořeny těchto starostí mají geografický, vzdělanostní a morální rozměr. Regiony se bouří proti metropolím, severní Anglie proti Londýnu, vnitrozemí proti pobřežním oblastem. Méně vzdělaní se bouří proti vzdělanějším. Řadoví zaměstnanci, kteří trpou bídu s nouzí, se bouří proti „somrákům“ i „rentiérům“. V roli revolučních sil společnosti se místo dělnické třídy ocitli méně vzdělaní, těžce pracující lidé z periferie: místo *bezkalhotníků* tu máme *bezkravatníky*.^{*} Co těmto lidem vlastně hýbe žlučí?

Ze zeměpisných souřadnic se staly koordináty nových pocitů hořkosti, po dlouhém období, kdy se geograficky podmíněná hospodářská

* V orig. „the sans culottes [were] replaced by the sans cool“. Jde o volný překlad autorovy slovní hříčky s výrazem *sans culottes*, tedy *sansculoti* neboli bezkalhotníci, což byli chudí měšťané, kteří vytvořili radikální jádro Francouzské revoluce. Svým názvem se vymezili proti příslušníkům vyšších vrstev, nosícím krátké jezdecké kalhoty (fr. *culottes*). (Pozn. překl.)

nerovnost snižovala, došlo v poslední době k jejímu prudkému vzestupu. Po celé Severní Americe, Evropě i v Japonsku se metropolím vede neúměrně lépe než zbytku země. A nejenže metropole oproti regionům nesrovnatelně víc bohatnou, ale navíc se od mateřských zemí sociálně odpoutávají a mají s nimi už jen pramálo společného, ačkoli jde v mnoha případech o hlavní města.

Silně nerovnoměrná je však distribuce oněch mimořádných ekonomických výnosů dokonce i na úrovni metropolí. Úspěšní lidé dneška nejsou ani kapitalisté, ani řadoví zaměstnanci: jsou to osoby s kvalitním vzděláním a novým typem kompetencí. Studovali společně na univerzitách a vypěstovali si novou kolektivní identitu, v níž se uznání vydobývá odbornou zručností. Tak vyrostla nová třída, která si osvojila specifický mravní kodex: z charakteristických vlastností, jako je příslušnost k etnické menšině nebo sexuální orientace, učinila základ skupinové identity, jejíž nositele vnímá jako oběti. Na základě svého ostentativního zájmu o tyto viktimizované skupiny si zároveň osobuje morální převahu nad lidmi s menší erudicí. Z příslušníků této vzdělané elity se ustavila nová vládnoucí třída, jejíž členy poji nebývale pevná důvěra ke státnímu aparátu i k sobě navzájem.

Zatímco příjmy těch vzdělaných vylétly strmě vzhůru, kam s sebou vytáhly i celostátní průměr, lidé s méně kvalitním vzděláním, ať už žijí v metropolích, nebo kdekoli jinde, upadli do krize a skončili s nálepkou „bílé pracující třídy“. Syndrom úpadku se ohlásil s úbytkem solidní práce. Vinou globalizace se řada pracovních pozic vyžadujících střední míru kvalifikace přesunula do Asie, zatímco mnohé další padly na oltář technického pokroku. Nejdrtivěji dolehl úbytek práce na dvě konkrétní věkové skupiny: na starší pracující a na uchazeče o první zaměstnání.

U starších pracujících vedl úbytek pracovních příležitostí nezřídka k rozpadu rodiny, drogové či alkoholové závislosti a násilnému chování. Ruku v ruce s tím šla ztráta pocitu životního smyslu, která se u amerických bělochů bez vysokoškolského vzdělání projevila *poklesem* očekávané délky dožití; to všechno v době, kdy průměrná délka života těch šťastnějších skupin zásluhou bezpříkladného tempa lékařského

pokroku o překot roste.¹ V Evropě se o utlumení nejkrajnějších dopadů tohoto trendu postarala síť sociálního zabezpečení, ale i tam jde o široce rozšířený syndrom a ve většině postižených měst, jako je třeba britský Blackpool, očekávaná délka života rovněž klesá. Na nezaměstnané padesátníky a starší zbyl jen kalich hořkosti. Mladí s méně kvalitním vzděláním na tom však nejsou o mnoho lépe. Ve valné části Evropy se mladí lidé potýkají s masovou nezaměstnaností. Bez práce je momentálně třetina mladých Italů; taková nouze o práci tady nebyla od Velké hospodářské krize ze třicátých let minulého století. Podle průzkumů veřejného mínění navíc mladí nebývale propadají pesimismu: většina je přesvědčena, že se jim bude žít hůř než jejich rodičům. Tato skepse není bezdůvodná: poslední čtyři desítky let se hospodářský výkon kapitalismu zhoršuje. Světová finanční krize z let 2008—2009 to ukázala nad slunce jasněji, ale onen pesimismus narůstá zvolna už od osmdesátých let. Hlavní příslib kapitalismu, jímž mělo být postupné zlepšování životních poměrů všech lidí, pozbyl důvěryhodnosti: některým lidem se sny splnily, ale ostatní přišli zkrátka. V Americe, erbovní zemi kapitalismu, se polovině lidem narozeným v osmdesátých letech vede hůř, než se ve stejném věku vedlo jejich rodičům.² Z jejich pohledu kapitalismus nefunguje. Když vezmeme v potaz, jak velký pokrok jsme od roku 1980 zaznamenali na poli techniky a veřejné politiky, volá takové selhání do nebes. Zmíněný pokrok, k němuž otevřel cestu právě kapitalismus, položil základy k tomu, abychom se my *všichni* mohli mít podstatně lépe. A přece si dnes většina lidí myslí, že se jejich dětem bude žít hůř než jim samotným. Mezi americkými bělochy z třídy pracujících propadá tomuto pesimismu závratných 76 % dotazovaných.³ A Evropané to vidí ještě černěji.

Zatrpkllost lidí s méně kvalitním vzděláním je podbarvena strachem. Tito lidé cítí, jak se od nich ti vzdělanější v sociální i kulturní rovině distancují. A dospívají k závěru, že tato distance spolu s utvářením privilegovaných skupin, které z jejich hlediska slízávají všechnu smetanu, oslabuje jejich vlastní nárok na to, aby jim byla podána pomocná ruka. Jejich důvěra v budoucí systém sociálních jistot se tak rozplývá právě v okamžiku, kdy by takové jistoty zvýšenou měrou potřebovali.

Pod náporom starostí, hněvu a zoufalství se rozkládají tradiční voličské základny a totéž se dá říci o důvěře lidí ve vládu i v sebe navzájem. Méně vzdělání vytvořili jádro politické vzpoury, která se ve Spojených státech projevila vítězstvím Donalda Trumpa nad Hillary Clintonovou; ve Velké Británii vítězstvím brexitu nad vůlí setrvat v EU; ve Francii tím, že protisystémové strany Marine Le Penové a Jean-Luca Mélenchona získaly ve volbách úhrnem přes 40 % hlasů* (zatímco volební zisk do té doby vládnoucích socialistů se propadl pod 10 %); a v Německu takovým ochabnutím voličské podpory pro vládní koalici křesťanských a sociálních demokratů, že se z Alternativy pro Německo (AfD) stala oficiální opoziční strana se zastoupením ve Spolkovém sněmu. K propasti ve vzdělání se navíc přidala propast geografická. Londýn se vyslovil jednoznačně pro setrvání v EU; New York hlasoval jednoznačně pro Clintonovou; Paříž se distancovala od Le Penové a Mélenchona a Frankfurt zase od AfD. Zdrojem radikálního nesouhlasu se staly regiony. Politická vzpoura měla rovněž co do činění s věkem, ale nelze ji redukovat pouze na střet mladých a starých. K politickým extrémům se přiklonili jak starší pracující, kteří se ocitli na vedlejší koleji kvůli klesajícímu zájmu zaměstnavatelů, tak mladí, kteří na bezútešný pracovní trh teprve čerstvě vstoupili. Ve Francii hlasovali mladí v neúměrně velkých počtech pro moderní inkarnaci krajní pravice; v Británii a ve Spojených státech zase pro novou podobu krajní levice.

Příroda se děsí prázdnoty a pro voliče platí totéž. Frustrace plynoucí z propastného rozdílu mezi realitou a tím, čeho bychom mohli dosáhnout, uvolnila energii živící dva typy politiků, kteří dlouho číhali v závěťi: populisty a ideology. Totéž se přihodilo i ve třicátých letech minulého století, kdy se kapitalismus zbortil zatím naposledy. Rýsující se nebezpečí dostalo konkrétní kontury v knihách *Konec civilizace* (1932) od Aldouse Huxleyho a *1984* (1949) od George Orwella. Konec studené války nás pak v roce 1989 postavil před přesvědčivou vyhlídku, že všechny

* Zde není řeč o volbách do Národního shromáždění z r. 2017, v nichž Le Penová s Mélenchonem v součtu nezískali ani 14 %, ale pravděpodobně o nějakých blíže neupřesněných volebních preferencích. (Pozn. překl.)

takové pohromy zůstaly definitivně za námi — že jsme dospěli na „konec dějin“, do stadia trvalé utopie. Jenže dnes se namísto toho potýkáme s bolestně přesvědčivou vyhlídkou na svou vlastní verzi dystopie.

Jako odpověď na nové starosti se promptně vynořily staré ideologie, které nás vracejí k vyčpělému a vulgárnímu střetu mezi levicí a pravicí. Ideologie obecně vzato nabízí lákavou směs nekomplikovaných morálních jistot a univerzálně uplatnitelných úvah, takže má po ruce sebejistou repliku na každý problém. Oprášené ideologie marxismu ze století devatenáctého, fašismu ze století dvacátého a náboženského fundamentalismu ze století sedmnáctého už kdysi zavedly společnost k tragickým koncům. Kvůli svým nezdarům přišly o většinu svých stoupenců, tudíž se do čela jejich obrody mohla postavit už jen zbývající hrstka politických ideologů. Jednalo se o příslušníky drobných reziduálních organizací: osoby se zálibou v paranoidní psychologii kultu a s klapkami na očích, které je chrání před realitou minulých blamáží. V posledním desetiletí před zhroucením komunismu v roce 1989 žili zbývající marxisté ve víře, že to „*kapitalismus* má na kahánku“. Kolektivní vzpomínka na ono zhroucení dnes už natolik vybledla z paměti, že se někdejší myšlenky mohou zase vracet: knižní trh zaplavily nové tituly omílající tutěž starou písničku.⁴

Co do přitažlivosti svádí s ideology souboj druhý typ politiků: charismatičtí populisté. Ti se s analýzou té či oné ideologie ani nezdržují a rovnou předkládají řešení, která sice znějí věrohodně, ale ne déle než na pár minut. Musejí proto voličům zabránit v hlubší reflexi, k čemuž jim slouží kolovrátek zábavního rozptýlení. Lídři s těmito dovednostmi se líhnou v jiném rybníčku: mezi mediálními hvězdami.

Ideologové i populisté sice ze starostí a hněvu vyvolaného novými trhlinami tyjí, ale zacelit je nedovedou. Tyto trhliny totiž nemají co dělat s opakující se minulostí; jedná se o nový, komplexní fenomén. Svými nefunkčními „všeléky“, které tito politici vášnivě ordinují, však mohou natropit nedozírné škody. Účinné recepty na zhoubné procesy probíhající v naší společnosti sice *existují*, ale nenajdeme je ani v moralistním zápalu ideologů, ani v bezstarostné zkratkovitosti populistů. Dobrat se jich můžeme jedině cestou věčných úvah, vyžadujících pragmaticky

chladnou hlavu. Veškeré návrhy předkládané v této knize mají právě takový pragmatický rozměr.

Tím se však nezříkám vroucího zápalu, neboť i ten touto knihou prostupuje. Každá ze tří bezútěšných trhlin, které se v naší společnosti rozevřely, nějakým způsobem protala i můj vlastní život. Hlavu jsem si zachoval chladnou, ale u srdce mě z toho pálí.

Novou geografickou propast mezi vzkvétajícím centrem a uvadajícími městy z regionů jsem poznal z první ruky. Symbolem skomírání těchto měst se ostatně stal můj rodný Sheffield a kolaps tamního ocelářství, zvětčený muzikálem *Donaha!*. Tu tragédii jsem prožíval v přímém přenosu: náš soused skončil na dlažbě, jeden náš příbuzný se musel žít uklízením toalet. Mezitím jsem se přestěhoval do Oxfordu, z něhož se stala kýžená destinace metropolitního úspěchu: bydlel jsem najednou v poštovním obvodu, který se vyznačoval největším nepoměrem mezi cenou bydlení a vyšší příjmů v celé zemi.

Z vlastní zkušenosti jsem rovněž poznal, jak propast rozevřená v oblasti vzdělanosti a morálky oddělila rodiny nesené vlnou úspěchu od rodin zabředajících do chudoby. Ve čtrnácti letech jsme se sestřenicí byli jeden jako druhý: na den stejně staří, oba děti nevzdělaných rodičů, ale přesto jsme se nějak s odřenýma ušima dostali na gymnázium. Předčasná smrt otce však moji souputníci osudově poznamenala. Neměla nikoho, kdo by zastoupil jeho výchovnou úlohu. Ještě jako nezletilá porodila dítě, čímž nastoupila na cestu nezdarů a ponížení. Můj život mezitím sledoval pozvolnou trajektorii vzestupu, nejprve z gymnázia na Oxford, kde se mi dostalo možnosti stipendijního studia.* Odtud

* Do rodiny nepříliš vzdělaných rodičů z Yorkshiru se podobně jako já narodil také slavný britský dramatik Alan Bennett. Svůj příběh o společenském vzestupu ze skromných poměrů až na Oxford, který se tolik podobá mým vlastním osudům, zachytil ve hře *Šprti*. Bennett sám však vyrůstal v Leedsu, kde byla situace přeci jen o něco únosnější. Aby podtrhl společenskou propast, kterou musel překonat, zasadil zmíněnou hru nikoli do *svého*, nýbrž do *mého* rodného města. První jednání končí scénou, v níž hlavní hrdina se stupňovaným důrazem vypočítává své handicap: „Jsem prťavej, jsem teplej, a jsem ze Sheffieldu!“ To poslední v jeho případě vlastně neplatilo, ale v mém ano. Autorovo drama se dokonce odehrává na mé bývalé škole: v jistém smyslu jsem autentičtější „Šprtem“ než sám Bennett.